

REIKMINIAI ISTORINIAI TYRIMAI: MACIKŲ LAGERIAI KAIP DAUGIANACIONALINĖ NACISTINIO IR STALININIO REŽIMŲ NUSIKALTIMŲ AUKŲ ATMINTIES VIETA

Problemos strateginė svarba valstybei ir visuomenei bei neatidėliotino jos sprendimo poreikio pagrindimas

Macikų nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos ir Sovietų Sąjungos GULAG'o lagerių objektų kompleksas (1939-1955) (Šilutės raj.) (toliau - "Macikų lageriai") - unikalus, išskirtinę svarbą turintis istorinės kultūrinės atminties objektas, reikšmingas nacionaliniu ir tarptautiniu aspektu. Tai yra vienintelė vieta Lietuvoje ir viena iš retų vietų Europoje, kur taip glaudžiai persipina abiejų totalitarinių režimų - nacistinės Vokietijos ir stalinistinės SSRS - kalinimo struktūros, kuriose tūkstančiai žmonių buvo laikomi žiauriomis sąlygomis, žeminamas jų orumas, daugelis jų buvo nužudyti ar pasmerkti kankinančiai mirtčiai. Macikų lagerių istorija atskleidžia nacistinio ir stalininio totalitarinių režimų antihumanišką esmę. Čia nacių okupantų įkurtame karo belaisvių lageryje buvo kalinami Vokietijos-SSRS karo pradžioje į nelaisvę patekę kariai: tiek sovietų kariai, tiek kiti antihitlerinės koalicijos kariai: amerikiečiai, britai, kanadiečiai, prancūzai, belgai, lenkai, australai ir kt. Baigiantis II Pasauliniam karui stalininė Sovietų Sąjunga nacių sukurtą struktūrą pritaikė karo belaisvių - vokiečių ir jų sąjungininkų belaisvių stovykloms, vėliau ir civilių žmonių GULAG'o lageriui, veikusiam nuo 1945 m. iki 1955 m. Macikų lageriuose kalėjusių žmonių skaičius nėra nustatytas. Trūksta istorinių tyrimų. Pažymėtina, kad pastaruoju laikotarpiu Europoje ir kituose Vakarų pasaulio regionuose ypač kreipiamas dėmesys į vad. "juodąjį paveldą" - totalitarinių režimų nusikaltimus liudijančius ir jų aukų atminimą įreikšminančius objektus (dar kitaip vad. "tamsiuoju/žiauriuoju/nepatogių paveldu"). Šiuo požiūriu yra svarbūs ir Macikuose 1939-1955 m. funkcionavusių lagerių kompleksiniai istoriniai tyrimai, paremti ne tik archyviniais, bet ir egodokumentiniais bei pasakojamosios (sakinės) istorijos šaltiniais ir fizinių (archeologinių) artefaktų kompleksine analize. Tokio tipo memorialinių kompleksų archeologiniai tyrimai ypač reikšmingi kaip priemonė, padedanti atskleisti "juodojo paveldo" objektų topografines ypatybes lokaliu (Lietuvos) ir globaliu (Europos) lygmenimis. Istorinių ir archeologinių tyrimų sintezė gali ypač efektyviai atskleisti Macikų lagerių memorialinio komplekso išskirtinumą ne tik lokaliame (kartu su buv. Lietuvos (Lietuvos SSR) ir Vokietijos pasienio srityje funkcionavusiais Oflager 53 (Pagėgių ap.) ir Oflager (Naumiesčio ap.), bet ir globaliame - Trečiojo Reicho karo belaisvių stovyklų sistemos ir SSRS NKVD (MVD) GULAG'o sistemos - "juodojo paveldo" objektų kontekste. Daugelis istoriografinių pozicijų, kuriose paliečiami įvairūs Macikų lagerių įsteigimo bei kaitos aspektai, yra apžvalginio ir publicistinio pobūdžio. Išsamesniems, specialiai Macikų lagerių istorijai skirtiems, darbams galima būtų priskirti tik du leidinius (žurnalisto Stasio Mėlinausko knyga "Macikai: sugrįžimai atminties taku" ir 2015 m. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro leidinys "Macikų mirties namai: Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939-1955 metais Šilutės apylinkėse"). Tačiau apibendrinta istoriografinė Macikų lagerių tematikos situacija leidžia konstatuoti, kad mokslinių tyrimų įdirbis šioje srityje kol kas yra tik pradinės stadijos. Macikų lagerių istorija, objekto svarba, tvarkyba šiuo metu ypač domisi užsienio šalių (Vokietijos, JAV, Rusijos, Lenkijos, Kanados, Prancūzijos ir kt.) ambasados Lietuvoje. Dažnos šių šalių delegacijos, lydimos tų šalių ambasadorių, vyksta į Macikų lagerių kapines, kurios šiandien yra ganėtinai apleistos ir kuriose jau yra pastatyti kiekvienos šių šalių paminklai jų žuvusiems piliečiams. Atlikti moksliniai tyrimai neatidėliotinai spręstų daugelį lagerių sutvarkymo bei tinkamo įamžinimo klausimų, ir leistų naudotis tyrimų rezultatais organizuojant komunikaciją ir informacinę sklaidą apie šį objektą. LR Ministro Pirmininko 2018 m. liepos 4 d. potvarkiu Nr.126 sudaryta darbo grupė turi pateikti Vyriausybei Macikų lagerių sutvarkymo koncepciją ir jos įgyvendinimo veiksmų planą. Koncepcijos rengėjai kaip vieną iš svarbiausių problemų įvardina istorinių tyrimų, duomenų trūkumą. Projektas dėl didelės dokumentų ir medžiagos bei archyvinės analizės apimties reikalauja ilgesnio

laikotarpio, todėl tyrimą tikslinga suskaidyti etapais: 1) 2020–2021 m. (18 mėn.) – konceptualizacijos etapas; 2) 2022–2024 m. tyrimą būtina tęsti – tai apimtų medžiagos rinkimo, jos sisteminimo ir galutinio rezultato (kolektyvinės monografijos ir kt. Macikų lagerių memorialui svarbių rezultatų, pvz., archeologinių tyrimų) etapus.

Spręstini uždaviniai

LR Užsienio reikalų ministerija įvertino Macikų lagerių objekto svarbą tarptautiniu aspektu, ir pripažindama, kad nacistinio ir stalininio laikotarpių karo belaisvių bei pokarinio tarpsnio GULAG'o lagerių Macikuose kompleksas yra tapęs Antrojo pasaulinio karo įvairiose Vakarų pasaulio bei Rytų Europos šalyse ir stalininio režimo represijų atminties grupių istorinės tapatybės dalimi, turi tikslą plėsti Macikų lagerių istorinius tyrimus ne tik Lietuvos, bet ir pasauliniu lygmenimis. Šio objekto unikalumo istoriją išplėtoti nuo vietinio iki tarptautinio masto, užmegzti ryšius ir formuoti bendradarbiavimo tinklą su vietinėmis ir tarptautinėmis organizacijomis ir pasiekti platesnes auditorijas. Tenka konstatuoti, kad kiekybiniu ir kokybiniu požiūriais istorinių duomenų apimtis yra fragmentiška, nedidelės apimties ir tai rodytų, kad Macikų lagerių istorinių tyrimų tęstinumo klausimas nėra vykdomas.

Laukiami rezultatai

Apibendrinta istoriografinė Macikų lagerių tematikos situacija leidžia konstatuoti, kad mokslinių tyrimų įdirbis šioje srityje kol kas yra pradinės stadijos. Jį būtų galima praplėsti tęsiant archyvinius tyrimus ne tik Vokietijos, bet ir Jungtinių Amerikos Valstijų, Jungtinės Karalystės, Kanados, Lenkijos, Prancūzijos, Belgijos, Rusijos ir kt. šalių archyvų ir bibliotekų fonduose, taip pat ieškant medžiagos, susijusios su išgyvenusiujų Macikų lagerių kalinių personalinėmis patirtimis. Įgyvendinus tyrimų programą, atlikus archyvinius tyrimus Lietuvoje ir užsienyje, rezultatams pristatyti planuojama išleisti mokslo studiją su rekomendacijomis (nuotraukos, brėžiniai, nežinomi archyviniai dokumentai, mokslo straipsniai ir kt.). Parengimo lygis po 18 mėn. – parengta moksliskai suredaguota, recenzuota dviejų nepriklausomų ekspertų mokslo studija (apie 8 aut. sp. l.), lyginamuoju „tamsiojo“ („konfliktų“) paveldo memorialų Vakarų šalyse bei Vidurio ir Rytų Europos aspektu eksplikuojanti Macikų lagerių įtmintimo koncepciją ir pateikianti jos įgyvendinimo gaires. Mokslinės studijos autorių grupės tyrimai bus pristatyti keturiose mokslinėse publikacijose, nagrinėjančiose Macikų lagerių įtmintinimo svarbos lokaliame ir daugianacionaliniame „tamsiojo“ paveldo kontekstuose, Macikų erdvinio-struktūrinio (su)tvarkymo galimybių, Macikų lagerių artefaktinio paveldo bei Macikų lagerių „atminties grupių“ ir joms būdingų naratyvų (patirčių, jų įprasminimo ir sklaidos) tematikas.

Parengtos ir Užsienio reikalų ministerijai pateiktos rekomendacijos bus pagrindas įgyvendinant Vyriausybės patvirtintą Macikų lagerių sutvarkymo ir įamžinimo koncepciją: kuriant Macikų lagerių memorialą, rengiant jo nuolatinę ekspoziciją bei užtikrinant jo žinomumą bei sklaidą nacionaliniu ir tarptautiniu lygmenimis. Siekiant kuo plačiau supažindinti visuomenę su projekto rezultatais tyrimų rezultatai bus pateikiami nacionalinėje ir vietos žiniasklaidoje bei viešų pristatymų metu.

Tyrimų trukmė – iki 18 mėn.